

дослідження процесу формування в курсантів практичних умінь самодіагностики та самовдосконалення культури професійного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников. - М., 1984. - 175 с.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. - М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 328 с.
3. Психологія спілкування. - Хмельницький, 2003. - 142 с.
4. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. - 166 с.
5. Емельянов Ю.Н. Обучение приоритетному диалогу. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. - 108 с.
6. Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг. - Л., 1990. - 108 с.
7. Макаренко А.С. Соч.: В 7т. - Т.5. - С. 473.
8. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед.учебн.завед./ В.А.Сластёнин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. - М.: Школа-Прогресс, 1997. - 512 с.
9. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. - 216 с.
10. Петровская Л.А. Теоретические и методологические вопросы социально-психологического тренинга. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. - 223 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2т. - М.: Педагогика, 1989. - Т.2. - 328 с.
12. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування.: Навч. посібн. -К.: Вікар, 2002. - 223 с.

УДК 378.937:57

ЗМІСТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ЇХНЬОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Саунова Ю.О., аспірант

Криворізький державний педагогічний університет

У статті розкривається зміст та структура екологічної підготовки майбутніх вчителів біології у формуванні їхньої екологічної свідомості.

Ключові слова: екологічна підготовка, екологічна свідомість, компоненти екологічної підготовки, екологічні знання, екологічні уміння, екологічна діяльність, професійні функції, спрямування екологічної підготовки, особистісно-діяльнісний підхід, екологічні мотиви, екологічна освіта, екологічне виховання.

Саунова Ю. А. СОДЕРЖАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ИХ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ / Криворожский государственный педагогический университет, Украина.

В статье раскрывается содержание и структура экологической подготовки будущих учителей биологии в формировании их экологического сознания.

Ключевые слова: экологическая подготовка, экологическое сознание, компоненты экологической подготовки, экологические знания, экологические умения, экологическая

деятельность, профессиональные функции, направления экологической подготовки, личностно-ориентированный подход, экологические мотивы, экологическое образование, экологическое воспитание.

Saunova Y.A. THE ESSENCE OF ECOLOGICAL TRAINING IN ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS FORMING OF FUTURE BIOLOGY SCHOOL-TEACHERS / Krivoy Roh State Pedagogical University, Ukraine.

In the article essence and structure of future teacher of biology ecological training in the formation of their ecological consciousness are revealed.

Key words: ecological training, ecological consciousness, elements of ecological training, ecological knowledges, ecological skills, ecological activity, professional functions, directions of ecological training, personality-oriented approach, ecological motive, ecological education, ecological upbringing.

У теперішній час очевидним є те, що людство вступило в критичний період своєї історії – епоху екологічної кризи. У таких умовах особливої уваги заслуговує проблема виховання екологічно освіченого високоморального і здорового покоління, яку можна вирішити шляхом екологізації сучасної науки і освіти, перегляду змісту, форм і методів навчання. Багато що тут залежить від педагогів. Однак, як показали дослідження, вчителі не підготовлені до цього. Базова екологічна підготовка відстає від сучасної науки, вчителі не мають сучасних уявлень про екологічну кризу. Тепер потрібні нові вимоги до підготовки майбутніх вчителів: особистість учителя, його підготовка – це ті головні фактори, які надають процесу навчання і виховання руху. Підготовка майбутнього вчителя біології до формування екологічної свідомості є частиною його професійно-педагогічної підготовки і передбачає розвиток інтелектуальної, емоційної та вольової сфер психіки людини в єдності з удосконаленням її моральних та етичних якостей [8].

У процесі екологічної підготовки формується екологічний стиль мислення, який включає такі аспекти ставлення до природи, як екологічний, моральний, естетичний, юридичний (правовий). Екологічно досвідчена людина розуміє своє місце в природі, має активну життєву позицію в здійсненні заходів по охороні природи та використанню природних ресурсів. Складна будова змісту екологічної підготовки може стати причиною виникнення проблеми інтеграції міжпредметних зв'язків. Тому необхідна розробка змісту екологічної підготовки вчителів різних спеціальностей, й особливо вчителів біології. А сучасна соціально-екологічна ситуація вимагає не просто удосконалення екологічної освіти і виховання, а й корінної перебудови мислення, нової картини світу, розробки і впровадження нових підходів, організаційних форм і методів формування екологічної свідомості в національному і глобальному вимірах [3].

Проблемам екологічної освіти та підготовки було присвячено чимало наукових праць. Ці питання були узагальнені в працях А.І. Захлебного, І.Н. Пономарьової, А.П. Сідельковського, І.Т. Суравеґіної. Питання підготовки вчителя досліджували С.Н. Глазачов, І.Д. Зверев, Б.Г. Юганзен, І.С. Матрусов, Є.С. Сластьоніна. Проблемам екологічної підготовки вчителя приділяли увагу вітчизняні вчені: В.Є. Борейко, Т.С. Вайда, Н.Б. Грейда, В.П. Крисаченко, Н.В. Лисенко, О.В. Плахотнік, Н.А. Пустовіт, В.А. Скребець, Г.С. Тарасенко, М.С. Швед. Так, Я.І. Габаєв, І.Д. Зверев, І. Н. Пономарьова запропонували систему природоохоронної освіти, де розглядався комплекс необхідних екологічних понять.

Поряд із цим розвивалася структура змісту екологічної підготовки майбутніх вчителів. Тенденції її розвитку досліджувала М.С. Швед, проблеми змісту – С.Н. Глазачева, Н.Б. Грейда, Є.С. Сластьоніна, Е. Флешар. Усі дослідники єдині в думці, що на сьогодні сформувався технократичне уявлення про соціальну роль фахівців, неповага до природи і людини. Основна причина недостатнього рішення цієї задачі вбачається в слабкій розробленості змісту екологічної підготовки майбутнього вчителя біології, у тому числі і педагогічною практикою.

Однак, як свідчить аналіз літературних джерел, питання сутності екологічної підготовки у формуванні екологічної свідомості вчителів біології (особливо вчителів біології), особливостей її становлення до теперішнього часу не знайшли свого відображення в психолого-педагогічних дослідженнях. Поряд із цим, залишаються невдосконаленими питання визначення умов і факторів, шляхів і засобів підготовки майбутнього вчителя біології у формуванні їхньої екологічної свідомості.

Необхідність вирішення даних питань визначила мету нашої статті: розкрити і проаналізувати зміст та структуру екологічної підготовки майбутніх учителів біології у формуванні їхньої екологічної свідомості.

На сьогодні в екологічній освіті є три суттєво різні спрямування: перше – світоглядне, друге – екологічний професіоналізм майбутнього спеціаліста, третє – пов'язане з необхідністю підготовки спеціалістів, які здатні вирішувати чисельні задачі, що пов'язані із взаємовідносинами людини і природи [6, 35]. Екологічна підготовка майбутнього спеціаліста гармонійно пов'язана з усіма трьома напрямками, а формування екологічної свідомості, перш за все, – із перетворенням уявлень про природу із зовнішнього знання у внутрішнє, особистісно-значиме, тобто із втіленням природи у психічну сутність свідомості, щоб вона виступала на рівні особистісних смислів [3].

Екологічна підготовка має свої спрямування: усвідомлення спеціальної значущості екологічної освіти, оволодіння її психолого-педагогічними основами і відповідними професійними вміннями; оволодіння системою наукових основ і практичних навиків охорони природи (збереження, раціональне використання і відновлення природних ресурсів); поглиблене вивчення, систематизація та інтеграція знань в області екології та охорони природи; практична суспільна природоохоронна діяльність студентів за планами деканів і суспільних організацій факультетів з охопленням всіх років навчання у ВНЗі, у тому числі й літньої польової практики; дослідницька робота в області екології, охорони праці та еколого-природоохоронної освіти, написання курсової та дипломної робіт [1, 64].

Слід відзначити, що в екологічній підготовці важливо здійснювати особистісно-діяльнісний підхід, суть якого зводиться до двох положень: у центрі освітнього процесу знаходиться сам учень (майбутній спеціаліст), формування його особистості здійснюється засобами даного конкретного навчального предмету; навчальний процес передбачає організацію і керування навчальною діяльністю в співпраці та педагогічному спілкуванні з викладачем, що спрямована на їх всебічний розвиток і засвоєння ними предметних знань.

Екологічна підготовка майбутнього вчителя біології має свою компонентну структуру. Ми виділяємо п'ять взаємопов'язаних компонентів екологічної підготовки майбутніх вчителів біології у формуванні їхньої екологічної свідомості: змістовний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-оцінний, рефлексивний, вольовий.

Першим компонентом є змістовний компонент, який включає: екологічні знання при вивченні суспільних дисциплін, психолого-педагогічних дисциплін, біологічних, хімічних, сільськогосподарських, географічних дисциплін, учбово-польових і виробничих практик; вивчення спеціальних курсів "Охорона природи", "Біогеографія"; дослідницьку діяльність майбутніх учителів біології.

Під екологічними знаннями ми розуміємо розвинуті уявлення про навколишню природу, місце людини в ній, її залежності від стану живої і неживої природи. Система екологічних знань майбутнього вчителя біології являє собою взаємозв'язок загального (ядра), особливого (доповнення специфіки факультету) і індивідуального (диференціація навчання). Саме знання є основою змістовного компонента

(природничо-наукові, екологічні, соціально-психолого-педагогічні, методики викладання біології). Зокрема, до змісту екологічних знань входять: методи аналізу і моделювання екологічних процесів; знання наслідків антропогенного впливу на біосферу; планування заходів щодо її охорони; знання екологічних принципів раціонального ставлення до природи; знання цілей і задач екологічної освіти; знання екологічного змісту діючих шкільних програм, підручників і навчальних посібників.

Змістовний компонент виконує просвітительську функцію, за допомогою якої майбутній вчитель біології реалізує отримані знання в процесі педагогічної практики та в процесі формування екологічної свідомості.

Другим компонентом цієї структури є мотиваційно-ціннісний компонент. Відповідно до поглядів С.Л. Рубінштейна, поведінковий акт екологічної мотивації тісно пов'язаний з позицією особистості, який відображає визначеність взаємин між суспільним і особистісним. У майбутніх учителів біології розвиток дбайливого ставлення до природи органічно пов'язаний з екологічною мотивацією. З огляду на це відповідальне ставлення до природи є дуже складним видом екологічної активності. І.Д. Зверев, Б.Г. Іоганзен, Т. Суравегіна виділяють такі екологічні мотиви: маністичні, культурно-естетичні, цивільно-патріотичні, санітарно-оздоровчі. До складу екологічних мотивів Т. Суравегіна включає екологічний світогляд, екологічні судження, екологічні ідеали, екологічні інтереси, екологічні цінності, екологічні прагнення.

Таким чином, зміст мотиваційно-ціннісного компонента включає: переконаність у цінності живого; переконаність у необхідності дбайливого ставлення до природи, заснованому на особистому досвіді; переконаність у необхідності коеволюції природи і суспільства; емпатію стосовно живого; екологічно - природоохоронні мотивації: етичну, естетичну, релігійну; моральну активність, почуття цивільної і професійної відповідальності за збереження природного середовища.

Основою мотиваційно-ціннісного компонента є усвідомлення природи як самостійної цінності, глибока зацікавленість майбутнього вчителя біології в оволодінні суб'єктивним екоцентричним ставленням до природи.

Екологічні цінності як складова мотиваційно-ціннісного компонента формуються в результаті усвідомлення майбутніми вчителями біології своїх потреб, тобто в результаті ціннісного ставлення. Екологічно-ціннісне ставлення виникає у відповідності до екологічних потреб, що супроводжується усвідомленням людиною себе як частини природи [8].

Мотиваційно-ціннісний компонент виконує орієнтирно-діагностичну функцію, за допомогою якої майбутній вчитель біології сприймає й інтерпретує особливості природних явищ, що мають для нього певну цінність.

Третім компонентом є діяльнісно-оцінний. Діяльнісний компонент у підготовці майбутнього вчителя біології полягає в розвитку умінь, за допомогою яких набувається особистісний досвід практичної і екологічної діяльності. Ці уміння, як вважають Я.І. Габев, А.Н. Захлібний, І.Д. Зверев, Е.С. Сластьоніна, І.Т. Суравегіна та ін., є професійно-екологічними уміннями майбутнього вчителя біології, що повинні співвідноситися з розглянутими раніше функціями педагогічної діяльності.

Безперечним є і те, що екологічні уміння майбутнього вчителя біології, уміння формувати й оцінювати рівень розвитку екологічної свідомості є основою діяльнісно-оцінного компоненту. Він виконує конструктивно-моделюючу, критерієво-цільову і контрольну-коригуючу функції.

За допомогою конструктивно-моделюючої функції майбутній вчитель здійснює структурування навчального матеріалу по екологічній діяльності школярів і адаптує

його до вікових особливостей, навчає осмислювати екологічні явища, установлюючи зв'язок і залежності, що існують у світі рослин і тварин. Навчаючи школярів, майбутній вчитель біології набуває особистісного досвіду вирішення як педагогічних, так і екологічних проблем, удосконалює уміння перенесення особистісного досвіду до свідомості кожної дитини.

Критерієво-цільова функція надає майбутньому вчителю біології можливість передбачати найбільш характерні властивості й особливості діяльності для формування екологічної свідомості і на основі цього прогнозувати її необхідні етапи. Найбільш повно ця функція виявляється в діяльності вчителя на етапі прийняття педагогічних рішень, матеріалізуючись у процесі рішення освітніх і екологічних завдань.

Контрольно-коригуюча функція виявляється в діяльності вчителя на етапі самоаналізу якості власної екологічної діяльності по проектуванню способів рішення екологічних задач і проблем.

Одним з видів педагогічної діяльності є діяльність майбутнього вчителя біології з формування екологічної свідомості, яка включає цілеспрямованість, вмотивованість, предметність. У працях Л.В. Кондрашової, Е.Е. Карпової, З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, вказується, що професійна діяльність педагога здійснюється на двох різних, але тісно пов'язаних між собою рівнях: теоретичному та власне практичному [5]. Вона визначається психологічним (предметним) змістом, у який включаються мотивація, цілі, предмет, засоби, продукт і результати та, одночасно, характеризується сукупністю дій (умінь).

Діяльність майбутнього вчителя біології з формування екологічної свідомості реалізується у визначених педагогічних ситуаціях у результаті сукупності самих різних дій – перцептивних, мнемічних, комунікативних, предметно-перетворюючих, дослідницьких, контрольних. Так, наприклад, А.Н. Захлебний, І.Т. Суравегіна розглядають діяльнісний компонент у формуванні екологічної свідомості як засіб діяльності, спрямований на формування пізнавальних і практичних умінь екологічного характеру [2].

Поняття „екологічна діяльність” обґрунтоване А.Д. Урсулом, який визначив її як складову частину соціальної діяльності, що відображує аспект ставлення суспільства до природи [7]. Є.І. Карпенко зазначає, що екологічна діяльність – це аспект політичної, правової, моральної та інших сфер діяльності [4]. У контексті нашого дослідження структуру діяльності вчителя (як під структурний елемент діялісно-оцінного компоненту) з формування екологічної свідомості слід розглядати у відповідності до професійних функцій, до яких належать інформаційна, розвивальна, орієнтаційна, мобілізаційна, конструктивна, організаторська, комунікативна, дослідницька, аналітична.

Інформаційна функція спрямована на озброєння учнів екологічним знанням і спирається на пізнання вчителем проблем взаємодії людини і природи, структури сучасного екологічного знання, визначення ефективних шляхів формування екологічної свідомості, світогляду.

Розвивальна функція націлена на розвиток розумових і фізичних сил: керівництво сприйманням, осмисленням, запам'ятовуванням інформації екологічного змісту, стимулювання творчої діяльності, емоційних переживань, фізичної активності в процесі спілкування з природою. Вона спирається на знання вчителем можливостей екологічного матеріалу для всебічного розвитку особистості та вибір оптимальних шляхів реалізації цієї можливості.

Орієнтаційна функція пов'язана із формуванням світоглядних екологічних ідей, екологічного світосприйняття, екологічних ідеалів, переконань, потреб та пов'язаних з

ними емоційно-ціннісних відношень, а також розвитку інтересу до пізнання довкілля. Реалізація цієї функції пов'язана із пізнанням вчителем емоційно-ціннісних відношень в області екології та методики їх формування, оцінкою екологічних ставлень особистості та власної діяльності по вихованню екологічної свідомості, вибором прийомів формування еколого-емоційних ставлень.

Мобілізаційна функція спрямована на актуалізацію уваги і волі щодо освоєння екологічного знання та екологічної діяльності: відображення в змісті освіти проблем екології довкілля, особливо найближчого; сприяння усвідомленню майбутнього спеціаліста важливості екологічних акцій. Здійснення цієї функції пов'язане з вибором вчителем шляхів формування у своїх вихованців екологічної активності, умінням власним прикладом стимулювати екологічну діяльність.

Конструктивна функція націлена на екологізацію навчально-виховного процесу через тематичне, календарне, перспективне планування екологічного виховання, розробку занять, заходів екологічного змісту, пов'язана з уміннями раціонально обирати методи і форми виховання екологічної свідомості, відбирати необхідний дидактичний матеріал у відповідності з цілями екологічної освіти і виховання та з врахуванням вікових особливостей. Ця функція спирається на уміння вчителя проектувати діяльність стосовно виховання екологічної свідомості та уміння прогнозувати очікуваний результат.

Організаторська функція пов'язана з організацією діяльності стосовно реалізації проектів екологічної освіти та виховання. Вона передбачає уміння вчителя вибирати організаційні форми, засоби та методи екологічного виховання, залежно від конкретної педагогічної ситуації, створювати умови, які сприяють успішному вихованню екологічної свідомості, організувати еколого-педагогічну діяльність.

Комунікативна функція виявляється в умінні: установлювати контакти в процесі вивчення природи, проведення природоохоронних та екологічних акцій; використовувати природу як засіб зближення інтересів, формуванні товариської взаємодопомоги; знаходити правильну форму спілкування.

Дослідницька функція спонукає вчителя до проведення досліджень у галузі екопедагогіки, ознайомлення з науковими проблемами екоосвіти та виховання, вибором і розв'язанням пошукових завдань.

Аналітична функція пов'язана з уміннями вчителя діагностувати рівні сформованості екологічної свідомості з використанням відповідного інструментарію; спостерігати та аналізувати еколого-виховний процес, вносити конкретні рекомендації щодо його удосконалення; аналізувати забезпеченість педагогічного процесу дидактичними та наочними посібниками, давати різні рекомендації [3].

Четвертим компонентом у структурі екологічної підготовки майбутніх вчителів біології є рефлексивний компонент. Рефлексія має величезне значення в процесі формування екологічної свідомості, вона формує і закріплює необхідні екологічні уміння, навички.

Передумовою до професії вчителя є подолання межі у визначенні професійного спрямування в суспільній діяльності і часткове усвідомлення професійно-педагогічної дефініції власного буття індивіда в суспільній громаді. Таким чином, майбутній педагог повинен мати власний розум і волю до дії з дітьми, оскільки вони є взаємовпливовими елементами свідомості. Поряд із цим, щоб учитель міг отримати перемогу у своїй справі, йому необхідно володіти "прагнучою думкою", тобто мати власний намір, який перемагає власну думку.

Кожен студент-практикант покликаний вміти управляти (керувати і долати) "моментом страху", оскільки перебування на педагогічній практиці потребує володіння "стихією

небезпеки". Адже студентській, як і загальнолюдській природі свідомості властиве те, що в проведенні практики в школі, у дошкільному закладі кожен відчуває безпосереднє почуття великої небезпеки для себе. Подолавши "момент страху", майбутній педагог успішно опановує сферу духовності своїх вихованців і розпочинає вдало вести процес навчання, уміння і формуючого виховання дітей. Виходячи з цього, ми вважаємо за необхідне виділити п'ятий компонент екологічної підготовки майбутніх учителів біології - вольовий компонент.

Підводячи підсумок аналізу змісту екологічної підготовки майбутнього вчителя біології, важливо конкретизувати його складові: змістовний компонент включає екологічні знання: природничо-наукові, екологічні, соціально-психолого-педагогічні, методики викладання біології, міжпредметні зв'язки; мотиваційно-ціннісний компонент включає екологічно-ціннісну спрямованість особистості, а також потребу у формуванні екологічної самосвідомості; діяльнісно-оцінний компонент припускає наявність особистісних умінь екологічної діяльності і професійно-значущих умінь з формування і оцінювання рівня розвитку екологічної свідомості; рефлексивний компонент передбачає і проектує результати дій учнів і власні дії; вольовий компонент спрямований на подолання "момент страху" майбутнім вчителем і успішне опанування власної сфери духовності та сфери духовності своїх вихованців, що надає можливість вдало розпочати процес проходження педагогічної практики.

Таким чином, аналіз змісту і структури екологічної підготовки дозволяє відзначити її рольове значення у формуванні екологічної свідомості майбутніх учителів біології, в основі якої лежать принципи і завдання екологічної освіти та виховання. У подальших дослідженнях ми плануємо звернути увагу на критерії, показники та рівні екологічної свідомості майбутніх учителів біології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черникова Е. В. Подготовка будущих учителей биологии к формированию экологической культуры старшеклассников: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одесса, 2004. – 222 с.
2. Іващенко С. Г. Розвиток еколого-педагогічної культури вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2004. – 233 с.
3. Моисеев А. Н. Историческое развитие и экологическое образование. – М.: МНЭПУ, 1995. – 52 с.
4. Габаев Я. И. Оптимизация эколого-природоохранительной подготовки студентов университета //Вестник Приднестровского университета. – 1995. - № 1. – С. 63-65.
5. Кондрашова Л. В. Методика підготовки майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями. - М.: Прометей, 1990. – 158 с.
6. Захлебный А. Н., Сураvegина И. Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе. – М.: Просвещение, 1984. – 159 с.
7. О понятии «экологическая деятельность» //Философские науки. – 1986. - №1. – С. 35-42.
8. Карпенко Е. И. Экология и проблема ответственности //Экология, культура, образование. – М., 1989. – С. 70-75.